**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

Інститут соціології, психології та управління

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ФОРУМ: СОЦІОЛОГІЯ, ПСИХОЛОГІЯ, ПЕДАГОГІКА, МЕНЕДЖМЕНТ

Збірник наукових праць

ВИПУСК 3

Київ – 2010

УДК 316:39.001.361(477)

Євтух В.Б.

ВЗАЄМОДІЯ УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМИ ТА ТРАНСАТЛАНТИЧНИМИ СТРУКТУРАМИ У КОНТЕКСТІ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Współpraca Ukrainy z europejskimi i transatlantyckimi jednostkami w kontekście identyczności

Przedstawiony artykuł został przygotowany w wyniku udziału autora w koferencji „Identyczność i integracja do nowej Euroazji”, organizowanej przez Centrum Euroazyjskich, Rosyjskich i Wschodnioeuropejskich Studiów Uniwersytetu Georgetown (14-15 kwietnia 2008 r., Waszyngton, USA), głównym moderatorem jakiej wystąpił były Prezydent Polski Aleksandr Kwaśniewski.

W społeczeństwie ukraińskim istnieje dwie wyraźnie określone tendencje współpracy Ukrainy z instytucjami międzynarodowymi: ***1.*** *bardziej ciasna współpraca z Rosją oraz integracja do inicjowanych przez nią instytucji;* ***2.*** *kroki do porozumienia się z europejskimi i transatlantyckimi organizacjami i do udziału w ich działalności. W perwszym przypadku taka tendencja poszerza się z Zachodu na Wschód, a w drugim – naodwrót – ze Wschodu na Zachód. W tym procesie wyraźnie jest widoczny czynnik regionalny z uwzględnieniem etnicznego składu ludności.*

Obecność dość licznego rosyjskiego komponenta w etnonacjonalnym składzie ludności ukraińskiej, albo tak zwanej rosyjskoęjzycznej ludności, która jest pod wpływem rosyjskiej ideologii i nie podtrzymuje eurointegracyjnych dążeń Ukrainy, czy przynajmniej nie życzy, by Ukraina była blisko do tych procesów, zmniejsza intergacyjny potencjał Ukrainy i zwiększa w ukraińskim społeczeństwie tendencje rozwojowe skierowane na wschód.

Wyraźny regionalny aspekt wpływu politycznego, wynikiem czego są preferencje i przewaga któregoś z kierunków rozwoju Ukrainy, co potwierdzają i wyniki badań socjologicznych, nie sprzyja konsolidacji starań społeczeństwa ukraińskiego w podtrzymywaniu euro- i transatlantyckich pragnień oraz odterminowuje wstąpienie Ukrainy do składu instytucji międzynarodowych.

Emigracja ukraińców, zwłaszcza tych, kto wspiera zachodnie orientacje kraju, spowalnia procesy kształcenia się całościowej identyczności, zwłaszcza tej jej części orientowanej na ciasną współpracę Ukrainy z zachodnimi międzynarodowymi instytucjami.

Для ефективної й адекватної дискусії з приводу зазначеної теми варто чітко визначитися з науковою платформою. Зрештою, це необхідна умова у будь-якій дискусії. У цьому сенсі, передусім, важливо визначитися з розумінням двох понять – „взаємодія" та „ідентичність" – з тим, щоби адекватно їх операціоналізувати.

Отже, термін „взаємодія" я, виходячи з нашого контексту, пропоную трактувати у широкому його сприйнятті й розумінні з тим, щоб покрити досить таки просторове поле функціонування самого явища „взаємодія". Передусім, ця інтерпретація здійснюється у найбільш, як на мене, адаптованій до розгляду поставленої проблеми, концепції інтеракціонізму [2]. З цього погляду, взаємодія – це вид дії, яка виникає тоді, коли два чи то більше об'єктів впливають один на другого й, власне, двосторонній вплив є ключовим моментом у концепції інтеракціонізму [3]. У конкретній реалізації – це система безпосередніх й опосередкованих контактів, спілкування, зв'язків, відносин на індивідуальному й груповому рівнях в усіх сферах суспільного життя, у процесі яких здійснюється обмін різного роду інформацією, створюються союзи, реалізуються різноманітні спільні проекти тощо. Вищою формою взаємодії виступають інституалізовані союзи й її найефективніші результати досягаються тоді, коли ця взаємодія відбувається у рамках цих союзів (які, до речі, й самі можуть бути наслідком тієї ж таки взаємодії), що веде до формування великих інтегративних суспільних систем. Прикладами останніх є, скажімо, Рада Європи (РЄ), Європейський Союз (ЄС), НАТО, Єдиний економічний простір (ЄЕП) тощо.

Для мене цілком очевидно, що ідентичність (ідентичності) населення, груп великою мірою визначає позиції еліт й широкої громадськості щодо взаємодії й, зокрема, інтеграції будь-якої країни, й, безумовно, України у європейські та трансатлантичні та іншого роду процеси й структури (у більш широкому сенсі, інтегративні системи), а, зрештою, й у європейський і, у широкому розумінні слова, міжнародний простір. Власне, у цій статті я буду прагнути показати цю залежність.

Структурно-тематично мій виклад і мою аргументацію я вибудовую наступним чином:

1) я вважаю, передусім, необхідно визначитися з базовими у цьому контексті поняттями „ідентичність", „ідентичності", а також критеріями класифікації ідентичностей в українському контексті; відтворити маркери ідентичностей, зокрема національної ідентичності. Хоча у ході нашого викладу я і не буду вдаватися у деталізацію їх валідності й адекватності тій чи тій ситуації, але завжди буду пам'ятати про необхідність врахування того моменту, що ці маркери, як, зрештою, й ідентичності, мають різні форми вияву, принаймні, на трьох рівнях: ***а)*** у теоретичних

уявленнях науковців – дослідників проблем соціокультурних та етнополітичних ідентичностей; ***б)*** як вони функціонують у практиках; ***в)*** як вони (маркери, а у кінцевому результаті й ідентичності) інтерпретуються й використовуються елітою, принаймні, тією її частиною, яка тією чи іншою мірою визначає або ж регулює процес взаємодії та входження України у європейські та трансатлантичні структури;

2) розглянути фактори та причини, котрі впливають на зміст та динаміку ідентичностей;

3) спроектувати шляхи подолання розбіжностей та посилення засад зконсолідованої української ідентичності й координації її функціонування у контексті сучасних глобалізаційних процесів, у більш вузькому сенсі, інтеграційних процесів;

4) з поміж великої кількості трансатлантичних та європейських структур для чинного аналізу я обираю Європейський Союз, Раду Європи, Північноатлантичний Союз (НАТО), саме ті, навколо яких в українському суспільстві точиться найбільш інтенсивна дискусія, а також побіжно Всесвітню організацію торгівлі (ВОТ), навколо якої довгий час точилися суперечки й яка була приводом для спроб з боку Росії здійснювати тиск на Україну, принаймні, у плані формування громадської думки. У цьому контексті відразу зазначу, що стосовно РЄ та ВОТ в українському суспільстві сформувалася більш-менш позитивна думка, що дозволяє розраховувати на підтримку стосунків України з ними у такому ракурсі, який витримується сьогодні, більше половини населення країни [4].

Сьогодні ми можемо констатувати, що у соціогуманітарних науках існує дуже багато визначень поняття „ідентичність”, а також їх типів [5]. Проаналізувавши їх масив, я пропоную узагальнене визначення, яке може бути застосоване у контексті даного обговорення проблеми, а саме – у ракурсі залежності перспектив взаємодії України з міжнародними структурами й, безумовно, її участі у них.

На мій погляд, ідентичність – це парасольковий термін, який, з одного боку, використовується самим носієм цієї ідентичності для відтворення сприйняття (розуміння) самого себе як складної, особливої істоти, а з іншого, – є вираження сприйняття індивідума іншими. Власне, ідентичність має два аспекти: внутрішній, пов'язаний з самоідентифікацією особи, та зовнішній – її ідентифікація іншими. Зверну увагу – другий аспект є важливим у плані можливого маніпулювання процесом формування громадської думки з приводу тієї чи іншої ситуації, у нашому випадку, поведінки індивідів у ході вироблення їх ставлення до того чи того вибору й під час голосування за той чи той вибір. До речі,

такі ситуації виникають під час парламентських та президентських виборів.

Отже, найбільш поширеним визначенням, принаймні, у соціогуманітарних науках, ідентичності є наступне: ідентичність – процес або ж результат ідентифікації (співвіднесення) індивідума себе, або ж іншими, з тією чи тією групою, територією, країною, нацією, етнічністю, або віднесення індивіда іншими до перерахованих категорій [6]. У рамках зовнішньої ідентифікації, зазвичай, ідентичності конструюються штучно, дуже часто, виходячи із мети, яку ставлять ті, хто ідентифікує індивіда. Рівень їхньої адекватності реальному стану речей залежить від рівня інформації та знання про предмет й можливості поля, у якому перебуває об`єкт ідентифікації. Залежно від поля та критеріїв, що кладуться в основу класифікації, розрізняється кілька типів ідентичності: **1)** просторово-територіальна ідентичність: співвіднесення з конкретною місциною проживання (локальна), регіоном (регіональна), країною (геополітична), континентом (континентальна), з усім світом (ідентифікація себе як громадянина світу); **2)** політико-громадянська ідентичність: усвідомлення себе як громадянина конкретної держави (громадянська), належність до нації – політична нація, нація-держава (національна), належність, чи прихильність до політичних структур суспільства (політична); **3)** соціокультурна ідентичність: включеність у соціальні структури й соціальні відносини (соціальна), ідентифікація з певною системою культурних цінностей (культурна), співвіднесення себе з тією чи іншою етнічною спільнотою, або якісними (етнокультурними) характеристиками, властивими цій спільноті (етнічна); **4)** релігійна ідентичність: сповідування відповідної релігії, вірувань. Для нашого дослідження особливої ваги набирають два перших типи ідентичностей, хоча б з тієї точки зору, що вони фіксують результати їх формування, тобто, ми маємо можливість оцінювати настрої громадян й співвідносити їх з реальними перспективами наближення до міжнародних структур чи віддалення від них. Зрештою, перелік ідентичностей не обмежується згаданими вище. Скажімо, у рамках соціальної ідентичності можна виділити ідентичності, пов’язані з формуванням професійних груп, з гендерними чинниками, з майном, або ж ідентичності, базовані на расових ознаках, тощо [7]. У нашому контексті важливо враховувати ще одну класифікацію ідентичностей: залежно від суб`єкта та кількості носіїв усвідомлення приналежності до певної групи ідентичність поділяється на індивідуальну та колективну. Цей момент відіграє велику роль у формуванні позиції щодо, у нашому випадку, вступу України до міжнародних структур – зазвичай, колективна поведінка має перевагу над сукупністю індивідуальних думок. Це особливо очевидно виявляється під час

проведення опитувань, референдумів тощо. Варто враховувати й ту обставину, що ідентичність – це завжди продукт соціальної взаємодії індивідів у просторово-територіальних, соціопсихологічних, етнокультурницьких, політико-громадянських полях, що у висліді має, принаймні, два важливі наслідки: **1)** продукує нові ідентичності, а, отже, і нові типи груп й інституцій; **2)** формує умови для діалогу чи протистоянню акторів суспільних процесів. Ці особливості мусять бути відтворені при аналізі результатів опитувань громадської думки й з`ясуванню можливих її (думки) впливів на прийняття рішень владними структурами щодо вступу (приєднання, інтеграції) до тих чи тих міжнародних структур, або взаємодії з ними.

Серед численних факторів, які впливають на формування ідентичностей, а, відтак, й на визначення інтегративних бажань населення і, відповідно, їх тиску на прийняття рішень, я пропоную виділити такі: **1)** етнічний склад населення (особливості його формування); **2)** поселенська структура населення з врахуванням етнічного чинника; **3)** формування географічних меж нинішньої території України (належність її частин до тих чи тих етнополітичних організмів – держав); **4)** політичні орієнтації (політизація життєдіяльності суспільства), поділ території України на сфери партійного впливу; **5)** міграції (внутрішні й зовнішні); **6)** ступінь взаємодії компонентів етнонаціональної структури населення України з країнами походження носіїв тієї чи іншої етнічності; **7)** можливості інформування населення про сутність діяльності трансатлантичних та європейських структур (регіональна, етнічна специфіка).

Ведучи мову про формування етнічного складу населення та його поселенську структуру населення України та певною мірою його сучасну динаміку, я обмежусь констатацією кількох моментів, які, на мою думку, є визначальними у контексті постановки й дослідження проблеми. З-поміж таких виділяю наступні:

1) наявність автохтонного й аллохтонного населення (їх нащадків). Перші це ті, хто постійно проживав на теренах нинішньої України, власне самі слов`янські племена, котрі склали основу для формування українського, російського й білоруського етносів. При цьому, український етнос практично повністю зосередився на території України у її теперішньому вимірі, а щодо російського та білоруського, то лише їхні невеликі частини залишилися в Україні. Другі – ті, хто у різний час прибули на територію України (євреї, поляки, вірмени тощо).

Отже, до нинішньої багатоетнічності складу українського суспільства спричинилися два фактори: **а)** міграція та **б)** виокремлення самостійних

народів із древніх слов`янських племен, котрі проживали на території Київської Русі;

2) оскільки закономірності та особливості формування й динаміки етнічного складу населення України можна прослідкувати на прикладі поселення вихідців з різних етносів у різні історичні періоди, то цей момент мусить враховуватися у нашому викладі. Упізнавальність етнонаціональної палітри, безумовно, визначають найбільш чисельні етнічні спільноти та спільноти з усталеними культурницькими й етнодемографічними традиціями. У цьому контексті варто зазначити, що для поселенської структури етнічних спільнот України властиве, переважно, дисперсне розселення, хоча у певних регіонах зберігаються компактні поселення, де представники тих чи тих етнічностей складають відчутний відсоток населення того чи іншого регіону. Я буду звертатися переважно до тих етнічних спільнот, які тим чи тим чином впливають на формування підходів в українському суспільстві щодо взаємодії України з міжнародними структурами й у той же час є об'єктом інформаційного впливу з боку зацікавлених кіл в етнічних батьківщинах: поляки, росіяни, румуни, словаки, угорці й, певно мірою, молдовани.

Переписи населення засвідчують, що на сьогоднішній день компактні поселення росіян поширені у Харківській, Луганській, Сумській та Донецькій областях, а також на півдні Миколаївської, Херсонської та Одеської областей. Регіонами з великою концентрацією росіян можна також назвати Дніпропетровськ, Запоріжжя та Київ. Саме тут зконцентрована значна частка представників російської етнічної спільноти. Однак найбільший їх відсоток серед населення регіону – в Автономній Республіці Крим (понад 50 %). Білоруси розселені, передусім, у прикордонних районах між Республікою Білорусь та Україною. Поселення поляків в Україні мало місце, передусім, у Східній Галичині та в ареалах на правому березі Дніпра. Нині переважна більшість поляків проживає у змішаних українсько-польських селах Вінницької, Хмельницької та Житомирської областей, а також у містах Київ, Львів, Рівне та Чернівці. Молдавани також належать до чисельної меншини України: компактні молдавські поселення виникали у прикордонних українських регіонах.

Представники інших багаточисельних етнічних меншин, таких, як угорці, румуни, греки і вірмени, з`являлися в Україні за різних умов. Наприклад, угорці селилися на території нинішньої Закарпатської області у IX столітті. Міжетнічні відносини, що були характерними для багатоетнічної Австро-Угорської монархії, залишили свій особливий відбиток у цих регіонах, де досить рельєфно відчувалися угорський менталітет і традиції. Перші румунські поселення в Україні були засновані

селянами з північно-західної Валахії і південної Трансільванії. Як і у вищезгаданому випадку, етнічні румунські общини відіграють важливу роль у сучасному політичному житті регіону.

Необхідно зважити на той факт, що вимір етнонаціональної динаміки не обмежуються лише кількісними показниками, він має ще і якісні характеристики. Останні пов`язані з етнокультурними традиціями, які змінюються й трансформуються у результаті взаємодії представників різних етнічних спільнот, що має місце у рамках одного й того ж етнополітичного організму (ЕПО), у нашому випадку Української держави. Мова йде про ті характеристики, які набуваються у висліді історичного розвитку спільнот й великою мірою визначаються їхньою належністю до тієї чи іншої групи, сім`ї народів. Цікаво, що в Україні представлені вихідці із 14 сімей народів (усього їх у світі 58) та із 18 груп (усього їх 300) [8].

Таким чином маємо змогу зафіксувати важливий для нашого аналізу важливий фактор – поліетнічність складу населення та до певної міри компактне розміщення кількох його компонентів (поляки, росіяни, румуни, угорці).

Наступний чинник – належність певних частин нинішньої території України у різні періоди історії до різних етнополітичних організмів та близькість до, або віддаленість від країн походження представників етнічних спільнот. Нагадаю, що частини території нашої країни перебували певний час у складі таких держав: Австро-Угорщина, Польща, Росія, Румунія, Чехословаччина. На сьогоднішній день Україна межує: на заході – з Польщею, Словаччиною, Угорщиною; на південному сході – з Молдовою та Румунією; на північному та південному сході – з Білоруссю й Росією. Ніхто не може заперечувати впливу фактору як історичного перебування частини населення у складі інших держав, так і „сусідської" взаємодії на формування ставлення громадян України до міжнародних структур та співробітництва з ними. У цьому зв'язку починає давати себе у знаки ще один досить своєрідний чинник впливу на формування ідентичностей (зконсолідованої та окремих – ситуативних) – пограниччя, де у результаті інтенсивної взаємодії носіїв різних етнічностей творяться свого роду ідентичності [9], які, за моїми спостереженнями, стримують формування цілісних підходів до визначення позицій українського населення щодо вступу України у міжнародні структури.

Залежність орієнтацій, можливо, трохи іншого характеру, прослідковується й від партійно-політичного чинника. Сьогоднішні соціологічні дослідження (особливо ті, які проводяться під час президентських та парламентських виборів) однозначно засвідчують існування „зон партійно-політичного впливу", котрі великою мірою

корелюються з своєрідними регіонами, якщо не з усталеною(стійкою) парасольковою ідентичністю, то, принаймні, з ситуативною. Я не буду ідентифікувати політичні сили, у даному контексті достатньо загальної констатації факту. Цей момент надто важливий для логіки моїх роздумів про вплив тих чи тих чинників на формування ідентичностей, до певної міри штучно конструйованих (як у цьому випадку), на орієнтації населення регіонів, а, згодом, й на перспективи вступу (інтеграції) України до трансатлантичних та європейських структур. Це особливо чітко виявляється у тих випадках (наприклад, НАТО), коли існує чітко окреслена поляризація населення й коли виникає необхідність проведення референдумів. Дослідження соціологів, передусім, системні від Інституту соціології НАН України (Українське суспільство. Соціологічний моніторинг) та Центру імені Олександра Разумкова.

В останні роки міграційний чинник впливає на різні сфери суспільного життя нашої країни; цей вплив відчувається й у сфері, яку я аналізую, принаймні, я хотів би звернути увагу на зв'язок міграційних процесів з перспективами вступу України у європейський та міжнародний соціальний, культурний простори, зокрема, й через входження до структурованих інституцій, які визначають, якщо не стовідсотково, то значною мірою, тенденції розвитку, особливо, країн Європи. Тут у мене виникає два спостереження: **а)** Україна стає все активнішим актором цих процесів – мається на увазі той факт, що вона одночасно є країною входу й країною виходу мігрантів [10]. До речі, для мого аналізу більш привабливою є Україна як країна виходу; **б)** носії міграційних настроїв, які складають досить таки чималу кількість, – більш відкриті євроінтеграційним перспективам Україні, аніж ті, хто не збирається іммігрувати. Й певний потенціал посилення європоцентричних та трансатлантичноцентричних тенденцій варто шукати саме у міграційно, точніше, еміграційноналаштованому середовищі, оскільки більшість із тих, висловлює думку про еміграцію, повязують її з європейськими країнами, Сполученими Штатами Америки та Канади.

Тепер поглянемо, що показує нам аналіз взаємодії компонентів етнонаціональної структури українського суспільства (етнічних спільнот – національних меншин) з батьківщинами їх походження у контексті розгляду нашої проблеми. Зверну увагу на те, яким чином цього роду виклики впливають на консолідацію українського суспільства у напрямку формування української політичної (пов’язаної з єдиним українським етнополітичним організмом – державою) ідентичності, що забезпечує його єдність й визначає можливості вирішення актуальних, часто-густо дискусійних проблем суспільного розвитку. Історично ситуація склалася таким чином, що найбільш інтенсивно, великою мірою безпосередньо, ця

взаємодія відбувається з країнами походження, котрі межують з Україною. Тут маємо дві групи країн, а, отже, й дві групи впливу (передусім, йдеться про етнічний фактор – вплив через підтримку тих чи тих ідей, які генеруються у цих країнах); **1)** північно-східна – Росія й Білорусь; **2)** західна й південно-західна – Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина. Із цього переліку я виключаю Молдову й ставлю її окремо, оскільки у самостійному плані вона не справляє помітного впливу на перебіг консолідаційного процесу української (у політичному сенсі слова) ідентичності. У цьому контексті цей вплив (мається на увазі той, який може здійснюватися через присутність в українському суспільстві молдовської етнічності) сам по собі є конфліктогенним: з одного боку, Росія (через фактор Придністров`я, яке перебуває під тотальним тиском Росії) прагне формувати громадську думку українських молдован з тих чи інших питань, а, з другого, – румунський чинник значною мірою відбивається у настроях молдован, які проживають в Україні.

Розглядаючи ці дві групи впливу, *апріорі* очевидно, що вони діють у різних напрямках. Російський чинник орієнтується на відрив (хочу стверджувати, на виключення, принаймні, заваді) України від європейських інтеграційних процесів, як також ізоляції її від трансатлантичних можливостей. Інший чинник (особливо, Польща), навпаки, прагне посилювати міжнародноінтеграційні устремління частини українського населення й владних структур України. Прикладів такої різновекторної дії сьогодні легко віднайти, порівнюючи деякі заяви та вчинки офіційних кіл та їх рефлексацію у середовищі етнічних спільнот, своїм походження пов’язаних із згаданими країнами, а також російськоналаштованих політиків.

Чинник інформованості українського населення, зокрема, й іноетнічного походження, також відіграє свою визначену роль у формуванні зконсолідованої ідентичності, передусім, стосовно ставлення до ідеї вступу України у європейські та трансатлантичні інституалізовані структури. Інформація може надходити двома шляхами: **1)** безпосередньо на території України завдяки діяльності українських урядових та громадських організацій й міжнародних центрів, які працюють в Україні згідно з домовленостями, скажімо, представництва Європейського Союзу, Ради Європи, Центр НАТО тощо; **2)** через представників етнічних батьківщин, які відвідують Україну, через спілкування представників материнської й української частин відповідного етносу, зазвичай, російського, оскільки під таким потоком інформації перебувають саме вихідці із російської етнічної спільноти України. Хочу застерегти, що інформативний вплив, пов'язаний з інтеграційними настроями, складає лише частку, можливо, й не дуже вагому (вона такою виглядає у контексті

нашого аналізу), інформаційного масиву, який формується під час зазначених заходів. Якщо обсяги інформації з першого джерела можна виміряти, то з другого – практично неможливо, оскільки вона надходить з різноманітних джерел: зустрічі російських політиків з російською діаспорою в Україні, забезпечення громадських організацій російської національної меншини засобами масової інформації, використання всесвітніх зібрань російської діаспори у Росії тощо. До певної міри така ж ситуація спостерігається й серед представників діаспор, етнічні батьківщини яких знаходяться на захід від України. Різниця зберігається у тому, що у першому випадку переважний масив інформації спрямований на формування такого іміджу міжнародних структур, передусім, НАТО, який не стимулює євро- та трансатлантичні устремління, зокрема, у представників російськоналаштованої частини українського суспільства, а, у другому, навпаки, – інтегрованість Польщі, Румунії, Словаччини та Угорщині в міжнародні структури об'єктивно сприяє поширенню й зміцненню такого роду устремлінь. Однак, за будь-яких обставин, потоки інформації, зв'язаної саме з наявністю відповідних етнічних спільнот, мають чітко окреслений регіональний характер – на місця компактного розселення тих чи тих етнічних спільнот (Автономна Республіка Крим, Закарпатська та Чернівецька області).

Не вважаю, що у нашому контексті варто детально зупинятися на якості інформації, обмежусь лише кількома прикладами. Для нашого аналізу достатньо калькулювати цей факт при фіксації проблемності формування цілісної (свідомо не вживаю слово „єдиної") української ідентичності, принаймні, стосовно проблеми, яка дискутується у даному викладі.

На цьому відтинку аналізу проблеми подаю кілька таблиць з соціологічного моніторингу, який з 1992 року здійснює Інститут соціології НАН України, з тим, щоб проілюструвати залежність формування українських ідентичностей, зокрема, й зконсолідованої, від чинників, про які мова йшла вище.

1. Якому шляху розвитку України Ви віддаєте перевагу (тут я виділю чотири позиції, що перебувають у взаємозв'язку з запропонованим аналізом (1994-2008 рр.): першою чергою розширювати зв'язки у рамках СНД (1994-2008 рр.) – від 40.5 до 12.5 % ; розвивати відносини переважно з Росією – від 16.6 до 10.5 %; зміцнювати, передусім, східнослов'янський блок (Україна, Росія, Білорусь) – від 23.7 (1998 р.) до 29.8 % (найвищий показник у 2004 р. – 34.3 %); встановлювати зв'язки, передусім, з розвиненими країнами Заходу – 12.6 – 17.7 %.

2. Як Ви ставитесь до … Вступу України до Європейського Союзу (2000-2008рр.): скоріше позитивно – від 56.0 до 44.1 %; скоріше негативно

– від 9.6 до 18.8 % (найвищий показник у 2005 р. – 19.9 %); важко сказати – від 34.4 до 36.9 % (найвищий показник у 2002 р. – 40.1 %).

3.Як Ви ставитесь до … Вступу України до НАТО (2000-2008 рр.): скоріше позитивно – від 24.9 до 18.0 %; скоріше негативно – від 33.5 до 57.7% (найвищий показник у 2006 р. – 64.4 %); важко сказати – від 41.5 до 24.1 % (найвищий показник у 2002 р. – 42.6 %) [11].

Поки що в українській соціології не має достатнього масиву досліджень, щоб робити узагальнені висновки про рівень впливу регіональних чи то етнічних чинників на відмінності у формуванні ідентичностей, що має безпосередній зв'язок з перспективами взаємодії України з міжнародними структурами. Однак їх достатньо, щоб прослідкувати деякі закономірності. Принаймні, результати двох проектів дають підстави для таких тверджень: 1) дослідницький проект „Львів-Донецьк", виконаний львівськими дослідниками у 1994 р., 1999 р., 2004 р.; 2) опитування семи етнічних спільнот України, проведене у 2003 році під керівництвом професора Володимира Євтуха (на той час Київський національний університет імені Тараса Шевченка) та професора Вікі Хеслі (університет штата Айова, США).

У першому випадку, серед інших, міститься, на мій погляд, надзвичайно важливий показник: відповідь на питання про спільну з рештою України долю регіону. Маємо таку картину: повністю погодилися з таким твердженням – Львів (1994 р. – 42.7 %, 1999 р. – 77.8 %, 2004 р. – 85.8 %); Донецьк (відповідно: 26.8; 66.1; 54.8 %); радше погоджувались, ніж не погоджувалися – Львів (42.7; 16.5; 11.7 %), Донецьк (44.1; 20.4; 19.4 %); скоріше не погоджуюсь, аніж погоджуюсь – Львів (3.4; 2.4; 1.8 %), Донецьк (5.2; 5.9; 11.4 %); повністю погоджуюсь – Львів (0.3; 1.7; 0.5 %), Донецьк (0.7; 2.5; 5.3 %).

Характерними у контексті нашого викладу є відповіді на питання **„Якому з можливих варіантів розвитку України в майбутньому Ви надаєте перевагу?"**: Україна залишається повністю незалежною, позаблоковою державою (вочевидь, передусім, поза НАТО) – Львів (62.2; 43.2; 41.6 %), Донецьк (13.3; 18.5; 25.8 %); Україна стає великою частиною союзу, що включає Росію – Львів (5.4; 2.3; 2.5%), Донецьк (57.0; 47.0; 55.6 %); Україна стає частиною Європейського Союзу – Львів (25.2; 47.3; 47.4 %), Донецьк (18.0; 21.5; 6.1 %); Україна стає частиною великого союзу, куди також входять країни Центральної і Східної Європи – Львів (5.9; 6.7; 8.3 %), Донецьк (6.6; 12.7; 8.1 %). У цьому ж плані працює і відповідь на питання про рівень можливої взаємодії з різновекторними структурами. Передусім, Росією та СНД стосунки бажають налагоджувати більш тісні у Львові – 14.1 % (1999 р.) та 9.4 % (2004 р.), у Донецьку – 73.8

та 87.2 %; передусім, з США й країнами НАТО у Львові – 59.2 та 51.5 %, у Донецьку – 10.5 та 1.6.

І ще один насичений конкретними прикладами аспект проблеми, який фіксує, як на мене, досить очевидно залежність підтримки громадян України прагнення частини населення України й владних структур до більш інтенсивної взаємодії (з інтеграційним наголосом) з європейським й трансатлантичним соціокультурними просторами. Застосовуючи у своєму дослідженні (своєрідному моніторингові) поширену ідеологему **„хтось когось експлуатує”**, соціологи обрали західний напрямок. Ось які результати вони отримали: з тезою про те, що, нібито, Захід експлуатує українців повністю погодилися у Львові 1999 р. – 13.0 %, 2004 р. – 9.7 %; у Донецьку, відповідно, – 21.8 і 30.3 %; радше погодилися, аніж не погодилися у Львові – 30.4 та 13.1 %, у Донецьку – 30.7 та 29.5 %; скоріше не погодилися, аніж погодилися у Львові – 35.7 та 27.7 %, у Донецьку – 26.6 та 12.4 %; повністю не погодилися у Львові – 11.9 та 38.5 %, у Донецьку – 6.9 та 18.4 % [12].

Досить виразні результати, які логічно лягають у контекст нашого аналізу, дало соціологічне дослідження „Україна – 2005: політичні орієнтації населення на порозі виборів”. Я подаю вибірково за чотирма такими позиціями: **1)** євро- інтеграційні настрої; **2)** зближення з Росією та іншими країнами єдиного економічного простору; **3)** зближення з США; **4)** вступ до НАТО. Отже, за першою позицією маємо таку картину: Україна в цілому – 19.03 %, Львів – 33.87 %, Харків – 16.99 %, Київ – 27.54 %, Крим – 8.57 %. За другою позицією, відповідно, – 41.76, 10.21, 47.82, 30.62, 78.02 %. За третьою позицією, відповідно, – 4.66, 7.23, 5.07, 8.44, 1.94 %. За четвертою позицією, відповідно, – 4.55, 7.83, 2.14, 10.94, 2.16 % [13].

Пошук аргументів для дискурсу з проблеми взаємодії України з міжнародними структурами привів мене й до думки про використання у ньому зафіксованих у соціологічних опитуваннях ставлення громадян нашої країни до таких, на мій погляд, важливих на нинішній час явищ суспільного життя (суспільної думки), як „національна ідея” та „культурницька традиція”. Перше, як на мене, до певної міри віртуальне (воно більше конструюється у роздумах політиків та дослідників й доволі слабо, системно, усвідомлюється громадською думкою); друге – досить таки реальне, принаймні, більш зрозуміле для великої кількості мешканців України.

Одне з останніх досліджень (2007 р.) такого типу, яким я скористаюся, свідчить, що вражаюча більшість населення України (65%) вважає, що на сьогодні національна ідея не сформована, Для нашого випадку цікавим буде розподіл за регіонами: виявляється тут майже немає розходжень.

Вони фіксуються у твердженні про її сформованість: західні області – 15%; центр й східні області – приблизно – 8-9%. Я не буду вести мову про те, якими чинниками мешканці регіонів наповнюють зміст поняття «національна ідея», але зверну увагу на не чітко визначене його розуміння (сприйняття): такий стан властивий для 30% мешканців західних й 43% південно-східних областей [14]. Ведучи мову про національну ідею, я би, передусім, розглядав її у контексті з таким явищем, як „патріотизм", принаймні, у нашому контексті воно багато важить. На питання Центру імені Олександра Разумкова із опитування, проведеного напередодні Дня незалежності 2009 року, **„Чи вважаєте Ви себе патріотом України?"** чітко позитивні відповіді за регіонами розподілилися таким чином: Захід – 56.3, Центр – 35.2, Південь – 31.8, Схід – 33.4% [15].

Щодо культурницької традиції, то тут перспективи формування цілісної системи дещо оптимістичніші, що, на мій погляд, може мати позитивні наслідки для згуртування громадян України у своїх ставленнях до тих чи тих явищ її суспільного розвитку. Підстави для такого твердження дають дані згаданого опитування „Культура і мистецтво": 60 відсотків ідентифікує себе як представників української культурницької традиції; щоправда, регіони певною мірою різняться відповідями своїх мешканців: Захід – 84, Центр – 77, Південний Схід – 39 %. Інше опитування (Центр імені Олександра Разумкова, грудень, 2005 р.) підтверджуючи попередні дані, подає дані, які конкретизують мої роздуми з приводу можливостей впливу культурницької традиції на формування зконсолідованої ідентичності громадян України. Цей шлях, вочевидь, залишається нелегким: за рік збільшилася частка прихильників „радянської культурницької традиції" – до 19.4 % (проти 16.4 %); серед етнічних українців лише 43.1 % вважає, що у майбутньому буде переважати „українська національна культурницька традиція"; 21.0 % вважають, що у різних регіонах переважають різні культурницькі традиції, а 18.7 віддають перевагу „загальноєвропейській традиції" [16].

Ідентифікаційну матрицю українського населення доповнюють й інші дані, пов'язані з визначенням громадян України належними себе до територіальних та політико-територіальних утворень. Їх ми знаходимо у дослідженнях Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова (на мою думку, вони є найбільш адекватними): мешканцями місцевості чи міста, де вони проживають, вважають на Заході – 39.4, у Центрі – 43.1, на Півдні – 29.8, на Сході – 37.0 % (по Україні – 38.2 %); мешканцями регіону, де проживають громадяни, відповідно: 15.4, 22.9,24.5, 19.1 % (20.4 %); мешканцями України в цілому – 34.8, 25.2, 35.8, 32.0, % (30.7 %); мешканцями Європи

– 2.4, 1.8, 3.3, 0.2 % (1.6 %); мешканцем Землі у цілому – 4.0, 1.4, 1.0, 3.3 % (2.9 %) [17].

Цікаві дані були зібрані у висліді соціологічного дослідження, проведеного колективами українського й американського університетів – вони підтвердили мою тезу про безпосередню залежність дії трьох чинників (етнічного походження, поселенської структури та політико-партійних преференцій) щодо характеру формування та змісту українських ідентичностей. В опитуванні брали участь представники семи етнічних спільнот (українці, росіяни, кримські татари, поляки, угорці, євреї, цигани) у чотирьох соціокультурних регіонах (Західна Україна, Центральна Україна, Східна Україна, Південна Україна). Щодо поселенської структури, то: **1)** найбільш компактно розселені – кримські татари (Автономна Республіка Крим – майже 99 %) та угорці (Закарпатська область – майже 97 %); **2)** середнього рівня компактність характерна для поляків та циган; **3)** достатньо високого рівня розсіяність – у росіян (у певних областях спостерігається досить високий ступень їх концентрації – від 33 до 56 % (Харківська, Донецька, Луганська області та Крим); **4)** найвищий рівень розсіяності (по усій території країни) характерна для українців. Для нашого аналізу найбільш релевантними були дві групи питань: **1)** пов'язані з визначенням свого ставлення до групи країн та міжнародних організацій (США, Росії, Німеччини, Європейського Союзу, НАТО); **2)** пов'язані з оцінкою рівня відносин з країнами Європи, США та Росією. Картина дозволяє зробити таку типологію: серед українців, угорців, кримських татар, поляків в усіх регіонах фіксується значно вищий, ніж у середньому по Україні, рівень їх прихильності до міжнародних структур, зокрема й НАТО (порівнювалися дані цього етносоціологічного дослідження з даними досліджень, які наводилися вище); росіяни у своїх преференціях орієнтувалися переважно на Росію й нижчим був їх рівень прихильності до Європейського Союзу й зовсім низьким до НАТО; євреї за одними й другими показниками перебували у середині преференційної ієрархії; високий ступінь невизначеності був характерний для циган. Особлива позиція фіксувалася у кримських татар, коли мова йшла про ставлення до країн Близького Сходу – тут відсоток був досить високим [18]. Цей момент важливий для нашого аналізу й його необхідно враховувати, оскільки він впливає на висновок про орієнтації як цієї групи, так і населення України взагалі, зокрема, тоді, коли буде вибір „Захід – Схід (без Росії)".

Отже, аналіз конкретних соціологічних даних, фактів історичного розвитку, характеру політичного процесу, логічної вибудови обґрунтування взаємозалежності дії різного роду явищ й подій, їх взаємовпливу та деяких інших чинників дає підстави зробити такі

висновки щодо взаємозв'язку між українськими ідентичностями та перспективами взаємодії з міжнародними структурами, зокрема, інтеграції України у деякі з цих структур:

1) поліетнічна строкатість населення країни поки що не стала в Україні, як це прийнято твердити в Європі [19], чинником згуртованості етнополітичного організму й чинником її міцності. Етнічні спільноти України перебувають у стадії відродження (така можливість з`явилася з отриманням Україною незалежності й розгортанням демократичних процесів, зокрема, у сфері етнонаціонального розвитку), що певною мірою стимулює дезінтегративні процеси й концентрацію уваги на внутрішніх проблемах своїх етнічних спільнот та на змагальності за більш комфортні (більш престижні) ніші у соціальній (а подеколи й у політичній) ієрархії українського суспільства. Останнє час від часу зумовлює, якщо й не відверту, то приховану, конфронтацію – а це врешті-решт перешкоджає підтримці зконсолідованого рішення щодо взаємодії України з європейськими та трансатлантичними структурами, що відсуває перспективу її інтеграції у ці структури;

2) в українському суспільстві існують дві чітко окреслені тенденції в орієнтації населення щодо взаємодії України з міжнародними структурами: **а)** більш тісна співпраця з Росією й інтеграція у структури, ініційовані Росією; **б)** просування до взаємопорозуміння з європейськими та трансатлантичними організаціями й до участі у них. У першому випадку тенденція посилюється з Заходу до Сходу, а у другому – навпаки, зі Сходу на Захід. У цьому процесі чітко прослідковується регіональний чинник з врахуванням етнічного складу населення;

3) наявність відносно значного російського компонента в етнонаціональному складі населення України, а у більш широкому сприйнятті, так званої російськомовної людності, який, вочевидь, перебуває під впливом ідеології Росії, яка, безумовно, не вітає євроінтеграційних прагнень України, принаймні, не бажає, щоб наша країна була попереду у цих процесах, зменшує інтеграційний потенціал України, й, натомість, зміцнює східноорієнтаційні тенденції в українському соціумі;

4) чітко виражений регіональний аспект впливу політичного чинника, що результується у преференціях й прихильностях до того чи іншого орієнтаційного напрямку розвитку України, що підтверджується наведеними вище даними соціологічних досліджень, не сприяють консолідації зусиль українського суспільства на підтримку євро- та трансатлантичних устремлінь й відтерміновують вступ України у міжнародні структури;

5) відтік громадян України, передусім, тих, то підтримує її західні орієнтації, послаблюють процеси формування цілісної ідентичності, зокрема у її частини, зорієнтованої на тіснішу взаємодію України з західними міжнародними структурами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Identity and Integration in the New Eurasia // Center for Eurasian, Russian and East European Studies. – Washington: Georgetown University, 2008.

2. Теоретичні засади інтеракціонізму були свого часу запропоновані Максом Вебером, а згодом ця теорія розвивалася у працях багатьох соціологів, зокрема, помітний вклад у її розвиток зробили Георг Мід, Герберт Блюмер.

3. *Buurman G. M.* Total Interaction. Theory and Practice of a New Paradigm for the Design Disciplines / Buurman Gerhard M. – Birkhaeuser, Basel, Wien, New York. – 2005; Duden Band 5, 4. Auflage 1982, S. 350; Quiring O., Schweiger W. Interactivitaet – ten years after. Eine Bestandsaufnahme und ein Analyserahmen // Medien und Kommunikationswissenschaft. – 2006. – 54. Jg. S. 5-24.

4. Про це, зокрема, свідчать дані опитувань останніх років Центру імені Олександра Разумкова.

5. *Євтух В.* Глосарій / Володимир Євтух. – К., 2009.

6. *Даниленко О. А.* Язык конфликта в трансфомируемщемся обществе: от конструирования истории – к формированию социокультурных идентичностей / О. А. Даниленко. – Вильнюс: ЕГУ, 2007; Соціокультурні ідентичності та практики. – 2002. – К.: Інститут соціології, 2002.

7. Ідентичність як соціокультурний феномен. – Київ, 2002; Львів-Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні // Україна молода. Спеціальний випуск. – Львів, 2007; Нагорна Лариса. Регіональна ідентичність: український контекст. – Київ, 2008.

8. *Цапок С.* Етнодемографічна картина світу / Цапок Сергій. – Львів, 2007.

9. *Кочан В. М.* Феномен пограниччя у соціокультурному вимірі. автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філос. наук. – Сімферополь, 2008.

10. *Малиновська О.* Україна, Європа, міграції: міграції населення України в умовах розширення ЄС / О. Малиновська. – Київ, 2004.

11. Українське суспільство 1992-2008. Соціологічний моніторинг. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2008. – С. 506-507.

12. Львів-Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні // Україна молода. Спеціальний випуск. – Київ-Львів: Критика, 2007. – С. 317, 320, 327, 334.

13. *Даниленко О. А.* Там само. – С. 349.

14. Культура і мистецтво. Аналітична записка, 2007 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: www.rb.com.ua.

15. День незалежності. Патріотизм. – 21 серпня 2009 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: www.razumkov.org.ua.

16. http://www.pravda.com.ua/news/2007/12/17/68517.htm

17. Опитування було проведене у грудні 2005 року.

18. Holley E. Hansen. National Identity: Civic, Ethnic, Hybrid, and Atomised Individuals // Europe-Asia Studies. – Vol. 61. – Issue 1, January 2009. – P. 1-28.

19. Multikulturalitaet und Multiethnizitaet in Mittel-, Ost- und Suedosteuropa / Herausgegeben von Ernst-Peter Brezovszky, Arnold Supan, Elisabeth Vyslonzil. – Frankfurt am Main: Europaeischer Verlag der Wissenschaft, 1999.

УДК 316.2

Галушко К.Ю.

СУЧАСНІ СОЦІОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Współczesne socjologiczne teorie procesu eurointegracji

Metodologia teorii intergacji jest częścią ogólnej metodologii współczesnego zachodniego społeczeństwoznawstwa. Istota tej metodologii w tym, że ze zbioru zjawisk z różnym poziomem obgruntowania wydzielamy jeden czy kilka aspektów, na podstawie których budujemy konkretny formalno-logiczny system. W związku z tym najsłabszym miejscem konstruowanych modeli i teorii są ich punkty wyjściowe – zawsze można znaleźć sporo ważnych prawidłowości, nie wziętych pod uwagę w tej kontrukcji teoretycznej.

W artykule zrobiono porównawczą analizę współczenych teorii procesu eurointegracyjnego. Zostały rozpatrzone takie podejścia jak federalizm, neoliberalizm, „nowy instytucjonalizm", „zarządzanie wielopoziomowe", „sieci polityczne" i inne. Główną uwagę skupiono na pytaniach elektyczności podejść badawczych, studiowania transformacji instytucyjnych konstatacji „ratowania" państw narodowych.

Zbadane teorie eurointegracji pokazują współczesny stan refleksji socjologicznej tego procesu. Z analizy porównawczej możemy zrobić takie podsumowanie.